

УДК 37.091.212+372.461

ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Рищак Н.І., аспірант кафедри педагогіки

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

У статті визначено та обґрунтовано педагогічні умови виховання культури спілкування старшокласників у полікультурному середовищі, а саме: забезпечення ціннісного ставлення старшокласників до спілкування в полікультурному середовищі, відображення в змісті навчально-виховного процесу зі старшокласниками значущості культури спілкування в полікультурному середовищі, набуття старшокласниками досвіду спілкування в полікультурному середовищі.

Ключові слова: культура спілкування, полікультурне середовище, цінності, ціннісне ставлення, полікультурність.

В статье определены и обоснованы педагогические условия воспитания культуры общения старшеклассников в поликультурной среде, а именно: обеспечение ценностного отношения старшеклассников к общению в поликультурной среде, отражение в содержании учебно-воспитательного процесса со старшеклассниками значимости культуры общения в поликультурной среде, приобретение старшеклассниками опыта общения в поликультурной среде.

Ключевые слова: культура общения, поликультурная среда, ценности, ценностное отношение, поликультурность.

Ryshchak N.I. SUBSTANTIATION OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE UPBRINGING SENIOR PUPILS' COMMUNICATION CULTURE IN THE MULTICULTURAL ENVIRONMENT

The article defines and substantiates the pedagogical conditions of upbringing of senior pupils' communication culture in the multicultural environment, namely: ensuring the value attitude of senior pupils to communication in the multicultural environment, the reflection of the significance of the culture of communication in the multicultural environment in the content of the educational process with senior pupils, the acquisition of communication experience by high school students in the multicultural environment.

Key words: culture of communication, multicultural environment, values, value attitude, multiculturalism.

Постановка проблеми. У сучасному полікультурному середовищі України людям необхідно цілеспрямовано йти на контакт, активно взаємодіяти, оскільки без цього неможливо досягти власних цілей. Саме тому актуальною постає проблема діалогу культур і спілкування. Культура спілкування – це складне інтегральне поняття, що визначає якість та ступінь досконалості спілкування. Вона є невід'ємною частиною культури особистості, характеризує ціннісні орієнтації та нормативні парадигми спілкування, зміст і сутність морально-психологічних якостей суб'єктів спілкування, способи, засоби, правила, форми спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких вивчається питання культури спілкування в навчально-виховному процесі, а також педагогічних умов, що сприяють формуванню культури спілкування старшокласників і студентів, свідчить про те, що ця тема вивчається низкою науковців. Так, можна назвати такі ґрунтовні праці: «Формування культури спілкування старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх закладів» (Р. Шулигіна), «Виховання культури спілкування в колективі старшокласни-

ків профільної школи» (О. Лозова), «Формування культури спілкування студентів непедагогічних вузів» (Л. Юріна), «Формування культури спілкування старшокласників у позаурочній діяльності» (Н. Антонова).

Постановка завдання. Аналіз зазначених робіт дав нам змогу зробити висновки про ретельне висвітлення авторами досліджуваних питань культури спілкування, результати яких можна використовувати в практичній і науковій діяльності. Проте варто констатувати, що дослідження педагогічних умов виховання культури спілкування старшокласників у полікультурному середовищі відсутні. Мета статті полягає в обґрунтуванні цих педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи першу педагогічну умову, ми брали до уваги твердження, що процес соціалізації індивіда в полікультурному середовищі – це засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на підставі яких формуються соціально значущі риси особистості. Соціалізація передбачає активне пристосування індивіда до умов полікультурного середовища шляхом адаптації до різних цінностей у ситуації

існування багатьох культур, взаємодії між людьми з різними традиціями, орієнтації на діалог культур.

Як бачимо, однією з важливих передумов продуктивної взаємодії в полікультурному середовищі є засвоєння та адаптація особистості до певних цінностей. Відтак першою педагогічною умовою ми вважаємо забезпечення ціннісного ставлення старшокласників до спілкування в полікультурному середовищі. Адже однією із цінностей для людей завжди вважалося спілкування, уся система ставлення людини до інших людей реалізується в спілкуванні. Спілкуючись, люди можуть обмінюватись думками, досвідом, інтересами, почуттями тощо. У спілкуванні людина формується та самовизначається, виявляє свої індивідуальні особливості. Завдяки спілкуванню здійснюється інтеграція людей, виробляються норми поведінки, взаємодії [6]. А в сучасному суспільстві, неоднорідному за своїм культурним складом, особливо важлива роль відводиться культурі спілкування в полікультурному середовищі.

Підстави для припущення про ефективність цієї умови закладені у висновках наукових репрезентацій, присвячених питанню цінностей і ціннісних ставлень, а також сенситивності віку старшокласників до формування ціннісних ставлень: специфічна соціальна активність юнака полягає в значній сприятливості до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, які існують у світі дорослих [4, с. 109].

Уточнимо ключові поняття. Ціннісне ставлення – це загальнонаукове поняття, яке має важливе гносеологічне значення для педагогіки, психології, філософії та соціології. Цей термін також пов’язаний із поняттями «цінність» і «циннісні орієнтації». Дослідники-соціологи взагалі зв’язують ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення, потреби та інтереси особистості в одному визначенні, наприклад: «В основі ціннісного ставлення до довколишнього світу, в основі системи цінностей та ціннісних орієнтацій особистості лежать потреби й інтереси» [14, с. 351].

Згідно із сучасним тлумачним словником української мови ставлення визначається як «стосунок, причетність до когось, чого-небудь; зв’язок із кимось, чимось». Ставлення особистості суб’єктивне, адже йдеться про сукупність саме її ціннісних орієнтацій, інтересів, симпатій, антипатій та інших характеристик [15, с. 210]. Воно може виявлятись у формі оцінки, ціннісних суджень щодо себе, поведінки чи позиції іншої людини, об’єктивних речей.

Науковий базис для вивчення психолого-педагогічного аспекту цінностей відо-

брежено в працях таких психологів та педагогів: Б. Ананьєва, І. Беха, Р. Захарченко, В. Лисенко, В. Струманського, О. Сухомлинської, В. Семиченко, О. Юріної та інших. Важливою для нашого дослідження вважаємо думку І. Беха про те, що цінності – це ті відображені суб’єктом сфери його існування, через які відбувається вирізняння ним самого себе; це утворення, у якому немовби сплавлене «власне» («особистісне») і «зовнішнє» («об’єктивне») [2, с. 210].

Аналіз літератури з проблеми цінностей вказує на складність цього утворення, яке містить різні рівні та норми взаємодії суспільного й індивідуального в особистості. Тому цінності, у тому числі цінність спілкування, являють собою синтез знань, почуттів, потягів і дій, що посідають важливе місце в загальній структурі особистості та сприяють визначеню її життєвих позицій у будь-якому аспекті суспільного життя.

Ціннісне ставлення пов’язане з емоційно-вольовою сферою стійким усвідомленням переконанням суб’єкта у вибірковості власної поведінки й діяльності серед природних і соціальних об’єктів, що визначається особистісно значущими цінностями. Ціннісне ставлення як явище включає переворення ціннісного вибору на основу для оцінки інших орієнтацій, обраних цінностей і способів їх реалізації [14, с. 991].

В аспекті нашого дослідження зазначимо, що ціннісні ставлення сприяють найбільш адекватному вираженню людиною моральних почуттів, спонукають до моральної рефлексії, забезпечують психологочний комфорт у спілкуванні, викликають відповідну доброзичливість і ввічливість. Розвиток в учнів ціннісного ставлення до людини, оточення передбачає засвоєння моральних норм та етичних форм, правил культури спілкування. Найбільш стійкі ціннісні ставлення складаються в ціннісні орієнтації особистості.

У свою чергу категорія «циннісні орієнтації» – це важлива структурна ланка в процесі формування цінностей особистості, один із показників її самосвідомості. Формування ціннісних орієнтацій особистості здійснюється шляхом співвіднесення суб’єктного досвіду з існуючими в соціумі зразками. Ціннісні орієнтації – відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях [8, с. 991].

Ціннісне ставлення й ціннісні орієнтації, зокрема, до людини (дорослого, однолітка), навколошнього світу є категорією на самперед моральною та регулятором соціальної взаємодії (міжособистісні взаємини).

Виключне значення має регулююча функція цінності, яка працюватиме лише тоді, коли оцінювання супроводжуватиметься усвідомленням, переживанням потреби, освоєнням, створенням, реалізацією цієї об'єктивної цінності. Лише тоді об'єктивна цінність трансформується в суб'єктивні цінності або ціннісні ставлення, а останні є відправними для життєвих цілей чи моральних ідеалів.

Ці твердження свідчать на користь нашого задуму, і виховання людини може розглядатись як керування формуванням її ціннісних орієнтацій. Тобто впровадження певних заходів, що сприятимуть забезпеченням ціннісних орієнтацій та ціннісного ставлення старшокласників до спілкування в полікультурному середовищі, може бути умовою підвищення рівня вихованості, культури спілкування в полікультурному середовищі та буде сприяти формуванню в них ціннісних орієнтацій до полікультурності в спілкуванні.

Другою педагогічною умовою виховання культури спілкування старшокласників у полікультурному середовищі є відображення в змісті навчально-виховного процесу зі старшокласниками значущості культури спілкування в полікультурному середовищі. Сутність цієї умови полягає в доповненні й розширенні змісту низки уроків із предметів гуманітарного циклу завданнями та інформацією, що сприятимуть розвитку полікультурного мислення, а також у проведенні позакласних заходів полікультурного характеру.

Ми спираємося на принципове для нашого дослідження твердження Я. Арабчука про те, що традиції полікультурності доцільно цілеспрямовано використовувати для виховного впливу на особистість. Педагогічно спрямоване освоєння етнокультурних традицій може сприяти вирішенню актуальних завдань, пов'язаних із міжкультурною комунікацією та розвитком толерантності, що реалізується в межах полікультурної освіти й виховання [1, с. 54].

Суголосної позиції про роль школи в полікультурному середовищі дотримується Г. Дмитрієв, який зауважує на тому, що шкільна система охоплює складний, етнічно різноманітний, культурно й ментально різnorідний контингент учнів. За цих умов дедалі більшої важливості набуває полікультурний аспект освіти та виховання, які передбачають наслідування традицій тих культур, у яких діти живуть, а також введення інноваційного поля культурної взаємодії. Це привчає школярів сприймати складні культурні процеси як закономірну еволюцію безлічі людських спільнот, нерозривно

пов'язаних між собою. Учні реально стають як носіями культурних традицій, у яких вони виховуються, так і учасниками постійної соціокультурної взаємодії, що розвиває в них толерантність, доброзичливість, сприйняття інших, інтерес до культурних відмінностей [7].

З-поміж українських науковців окремі аспекти полікультурної освіти досліджували В. Баркасі, М. Баяновська, Л. Голік, І. Зязюн, В. Каврайський, Т. Клинченко, О. Коваленко, В. Ковтун, М. Красовицький, Г. Онкович, А. Панченков, О. Сухомлинська, І. Тараненко, Г. Філіпчук, Б. Чижевський та інші.

Аналіз понять полікультурної освіти та виховання, визначених низкою вчених, дає змогу зробити висновок, що переважно всі дослідники вважають взаєморозуміння, діалог культур, урахування особливостей окремих культур характерними для цих термінів, а також те, що полікультурність не передбачає розчинення в ній особистості. Так, на думку В. Ковтун, головною ідеєю концепції полікультурної освіти є забезпечення активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, їх взаєморозуміння та взаємозабагачення. І. Іванюк вважає, що полікультурне виховання базується на принципах рівних можливостей в освіті, поваги до прав людини та громадянської гідності. Це вивчення різних культур, виховання взаєморозуміння й поваги до інших культур і націй. Полікультурне виховання – це діалог культур та сприйняття етнопсихологічних відмінностей і менталітету протилежної сторони.

Найповніше значення полікультурного виховання, на нашу думку, розкриває М. Красовицький, який стверджує, що полікультурне виховання сприяє розвитку збагаченого менталітету людини ХХІ ст., усвідомленню нею багатокультурної перспективи розвитку суспільства, поваги до права різних культур на існування як важливих частин людської цивілізації. Як вважає вчений, полікультурна освіта та виховання мають спиратись на дві об'єктивно існуючі тенденції в кожній нації: з одного боку, є прагнення до національної ідеї, до своєї культури, до її розуміння, а з іншого – у кожній нації є прагнення пізнавати інші культури [10].

З огляду на вищесказане вважаємо, що включення інформації полікультурного характеру в зміст навчально-виховної роботи зі старшокласниками буде сприяти підвищенню значущості культури спілкування в полікультурному середовищі, адже розширення світогляду старшокласників щодо існування різних культур та акцентування

уваги учнів на їх рівності сприятиме розвитку лінгвокультурологічних знань, етнічної толерантності та етнічної самосвідомості.

Водночас необхідним вважаємо впровадження елементів полікультурного виховання не тільки в позакласній роботі, а й під час викладання предметів гуманітарного циклу. Використовуючи виховний аспект уроку, педагог зможе закласти основи для формування моральних якостей, ціннісних ставлень до спілкування з представниками різних культур у полікультурному середовищі.

Під час уроків гуманітарного циклу є багато можливостей для виховання. Інтеркультурний дискурс живиться дискурсами окремих предметів, даючи їм навзамін поштовх до розвитку. Якщо жоден навчальний предмет не може уникнути інтеркультурного підходу (от хоча б історія), окремі з них дуже підходять для передачі знань, необхідних для формування громадян у полікультурному суспільстві [13, с. 86].

Могутній виховний потенціал для формування полікультурної особистості, безперечно, мають уроки української та іноземної мов. Мова – це основний елемент будь-якої національної культури. Мова найефективніше встановлює природні межі нації, будучи не тільки засобом спілкування, а й унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, даючи представникам однієї спільноти змогу розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні.

I. Лощенова доходить висновку, що іноземна мова як навчальний предмет має значний потенціал для реалізації виховних завдань. У процесі вивчення іноземної мови студенти вивчають культуру та історію народів, мають можливість встановлення безпосередніх контактів із представниками інших країн. Тобто в курсі іноземної мови – на стиках культур – формується поняття єдиного світу, нове гуманістичне мислення, пошана до загальнолюдських цінностей [11].

Е. Костяшкін під позакласною діяльністю школи розуміє діяльність педагогів, батьків та учнів, яку організовує школа [16, с. 10]. Позакласна діяльність є безумовно важливою, адже завдяки участі старшокласників у позакласній діяльності відбувається поглиблення й розширення знань, умінь і навичок учнів, набутих у процесі навчання, задоволення їхніх запитів, розвиток розумових здібностей, формування наукового світогляду, а також організація взаємодії школярів і їх спілкування [16].

Здійснений аналіз площини наукових розвідок дає змогу зробити висновок про

те, що включення інформації полікультурного характеру в зміст навчально-виховної роботи зі старшокласниками буде сприяти підвищенню значущості культури спілкування в полікультурному середовищі, а також має відбуватися шляхом упровадження елементів полікультурного виховання під час викладання предметів гуманітарного циклу та в позакласній роботі.

Третью педагогічною умовою є набуття старшокласниками досвіду спілкування в полікультурному середовищі.

Досвід ми розуміємо як інтегральний результат знання, уміння та ставлення, винесені із життя й практичної діяльності в процесі взаємодії з довколишнім світом – предметним, світом людей і власним внутрішнім світом, який у кожної людини свій, унікальний та неповторний. Знати – не обов'язково володіти досвідом:

– коли знання перебувають у людини на рівні окремих відомостей та уявлень;

– коли досвід не спирається на закони й закономірності, ефективні методи та технології, перевірені експериментально та науково обґрунтовані щодо своєї ефективності й раціональності. Той чи інший конкретний досвід може набувати рис високої майстерності, коли людина виходить на рівень не просто повторення, а творчості. Такий досвід свідчить про нестандартне ставлення до знань і вмінь, що опановуються;

– коли людина реалізує свій інтелектуальний потенціал, духовно-моральний та емоційно-вольовий ресурс [5, с. 212].

У межах нашого дослідження з метою набуття старшокласниками досвіду спілкування запропоновано рольові ігри, інтерактивні вправи, дискусії під час проведення циклу практичних занять, виховних годин і курсу-тренінгу «Мистецтво спілкування». Також ми вважаємо, що забезпечення спрямованості старшокласників на самовиховання з метою підвищення рівня культури спілкування є необхідною умовою набуття досвіду спілкування в полікультурному середовищі.

Психолого-педагогічна концепція самовиховання представлена такими вченими, як I. Бех, Л. Божович, О. Донцов, I. Зязюн, С. Карпенчук, А. Капська, О. Кочетов, Л. Куликова, П. Осипов, Л. Рувинський, М. Тайчинов, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Ананьев, С. Рубінштейн, І. Кон, В. Крутенцький, О. Ковалев, А. Арет, С. Елканов, Г. Ситін, Є. Ільїн, І. Донцов, А. Калініченко, Ю. Орлов. Методичні аспекти організації самовиховання молоді стали предметом аналізу В. Бондаревського, М. Красовицького, В. Оржеховської, Г. Се-

левка, В. Сухомлинського, О. Макаренка, І. Трухіна, І. Томана та інших авторів.

Важливою для нашого дослідження вважаємо позицію низки науковців про те, що виховання та самовиховання в становленні особистості щільно пов'язані й утворюють єдиний процес. Так, на думку В. Сухомлинського, найбільш яскравим результатом виховання є те, що людина почала думати сама про себе, що є кроком до рефлексії.

Як зазначає Ю. Бабанський, процес виховання за умов ефективної організації переростає в процес самовиховання [12, с. 12]. Суголосну думку має І. Бех: «Виховний процес, який не забезпечує належні умови для розвитку самовиховання, здебільшого ґрунтуються на безпосередньому підкоренні, приниженні гідності людини, не сприяє її моральному становленню, а навпаки, викликає спалахи агресивності» [3, с. 251].

Старший шкільний вік є найбільш сензитивним і сприятливим для самовиховання. Старшокласники прагнуть самостійно розібратись у моральних проблемах та не люблять, коли дорослі пропонують їм готові й категоричні формулювання. У багатьох старшокласників є прагнення до чесного життя, самовдосконалення та служжіння суспільству.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, аналіз літературних джерел та вивчення сучасного стану розроблення проблеми в теорії й практиці виховання дав нам змогу виявити та обґрунтувати педагогічні умови виховання культури спілкування старшокласників у полікультурному середовищі. Такими умовами є забезпечення ціннісного ставлення старшокласників до спілкування в полікультурному середовищі, відображення в змісті навчально-виховного процесу зі старшокласниками значущості культури спілкування в полікультурному середовищі та набуття старшокласниками досвіду спілкування в полікультурному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабчук Я. Основні чинники соціалізації особистості в полікультурному середовищі: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». К., 2011. 188 с.
2. Бех І. Виховання особистості: в 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
3. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
4. Возрастная и педагогическая психология: учебник для студ. пед. ин-тов / В. Давыдов, Т. Драгунова, Л. Ительсон и др.; под ред. А. Петровского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Просвещение, 1979. 288 с.
5. Бордовская Н., Розум С. Психология и педагогика: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2013. 624 с.
6. Етика ділового спілкування: навч. посібник / за редакцією Т. Гриценко, Т. Іщенко, Т. Мельничук. К.: Центр учебової літератури, 2007. 344 с. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/5615/48/>.
7. Дмитриев Г. Многокультурность как дидактический принцип. Педагогика. 2000. № 10. С. 3–11.
8. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
9. Кічук А. Ціннісне ставлення як психологічний феномен. Психологія і суспільство. 2006. № 3. С. 80–84.
10. Красовицький М. Проблеми полікультурної освіти і виховання в загальноосвітній школі. Полікультурна освіта в Україні: навчальні плани та підручники: збірник статей за матеріалами конференції. К., 1998. С. 16–20.
11. Лощенова І. Полікультурне виховання майбутніх вчителів у процесі вивчення іноземних мов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2004. 322 с.
12. Педагогика: учеб. пособие / под ред. Ю. Бабанского. М.: Просвещение, 1983. 608 с.
13. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Львів: Кальварія, 2001. 128 с.
14. Социология: наука об обществе: учеб. пособие / под ред. В. Андрушенко, Н. Горлача. Х., 1996. 688 с.
15. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. Дубічинського. Х.: Школа, 2006. 1008 с.
16. Школа польного дня: вопросы управления / под ред. Э. Костяшина. М.: Педагогика, 1982. 460 с.